

С.Кульчицький

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО: ПЕРШІ ЕТАПИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

Дитячі та юнацькі роки

Спільними зусиллями сучасні дослідники встановили день і місце народження Володимира Винниченка. У джерелах і зарубіжних публікаціях з цього приводу нагромадилося немало різночитань. Щоб відділити істину від звичних, але помилкових відомостей, на різночитаннях слід зупинитися.

У книзі “Володимир Винниченко та його доба”, яка з’явилася у Нью-Йорку в 1980 р., Григорій Костюк піддав сумніву складену дружиною письменника Розалією Яківною біографічну довідку. В ній говорилося, що В.Винниченко народився в Єлисаветграді (нині – Кіровоград) 26 (14 за ст.ст.) липня 1880 р.¹ Костюк зауважив існування багатьох об’єктивних фактів, зокрема, й нотаток у Винниченковому “Щоденнику”, які вказують на те, що дитинство письменника, принаймні десь до семи років життя, проходило на селі. Одночасно він звернув увагу майбутніх дослідників на обіжник київського губернатора князя Урусова від 2 квітня 1903 р., в якому зазначалося, що В.Винниченко походив з села Великий Кут Витязевської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Обіжник було випадково знайдено у 1920 р. серед паперів, придбаних Зіньківським міськпродкомом для обгортання краму, і надруковано в журналі “Україна”, який видавався М.Грушевським².

Як тільки була надрукована в журналі “Київ” перша стаття П.Федченка про Володимира Винниченка, вона дістала широкий розголос. Відгукнулася на неї й вчителька Бобринецької середньої школи Валентина Ревва, бабусею якої була Любов Андріївна Винниченко — дочка брата письменника — А.Павленка. Любов Андріївна надзвичайно зраділа тому, що в пресі знову стало можливим згадувати ім’я її знаменитого родича, і познайомила П.Федченка з розлогим генеалогічним деревом своєї сім’ї. Відомості жандармів виявилися неточними. В.Винниченко справді народився у Єлисаветграді, на вулиці, що називалася до революції Солдатською. Вона прилягала до валів фортеці Св.Єлисавети. Будинок під номером 49 не зберігся, в радянські часи на його місці було споруджено дитячий садок.

П.Федченко попросив Миколу Смоленчука розшукати дату народження письменника у церковних книгах. У метричній книзі церкви Володимирської Богоматері ця дата знайшлася: 28 (16) липня 1880 р.³ Вона відрізнялася і від дати, поданої Розалією Винниченко – 26 (14) липня, і від дати, названої в “Щоденнику” самим письменником – 27 (15) липня⁴.

88-річна Любов Андріївна Винниченко у 1992 р. зустрілася з кіровоградським літературознавцем, нині професором Києво-Могилянської академії Володимиром Панченком, і розповіла, що корені їхнього роду – на Полтавщині. Коли заселялися південні губернії, то пан, який мав землю у Єлисаветградському повіті, виміняв на п'ять мисливських собак три кріпацькі сім'ї – Суценків, Дроф і Винниченків. Село, з якого походив батько письменника Кирило Винниченко, знаходилося в Бешбайрацькій волості і називалося Григорівкою. Ту частину Григорівки, в якій жили Винниченки, звали хутором Веселий кут. Малого Володимира відвезли якраз на цей хутір. Згогдка Г.Костюка про те, що хлопчик ріс на селі, була цілком слушною. Проте народився і хрестився він у Єлисаветграді.

Кирило Винниченко в дитинстві працював чабаном. Парубком почав їздити в Крим по сіль. Чумаки зупинялися в Єлисаветграді на заїжджому дворі по вул.Солдатській 49, яким володіла удова з трьома дітьми (від двох чоловіків) Явдоха Павленко, уроджена Линник. Молодший на п'ять років Кирило оженився на ній. Володимир був їхньою єдиною спільною дитиною.

Коли діти стали дорослими, Євдокія Онуфріївна Винниченко продала заїжджий двір і поділила гроші між ними. Вона померла у Києві в 1913 р. від раку язика і похована на Лук'янівському кладовищі. Кирило Васильович пережив дружину. Він помер в голодомор 1933 р. і похований в Григорівці⁵.

Володя навчався читати непомітно для оточуючих. У брошурі його багатолітнього товариша і друга Юрія Тищенка (Сірого), яка виходила друком у Києві в 1918 і 1919 рр., читаємо: “Будучи од природи до всього цікавим, а до того ще й талановитим, без особливих труднощів іде він першим учнем на протязі всього часу вчення в школі. Се до певної міри рішило його долю й на будуче. На його здібності до вчення звернула увагу учителька народної школи і порадила батькам не лишати хлопця без дальшої освіти, а віддати його до науки в якусь середню школу”⁶.

У 1890 р. 10-річний Володя став учнем Єлисаветградської класичної гімназії. Класична освіта мала в основному гуманітарне

спрямування: історія, географія, російська і світова література, закон Божий, логіка, співи і мови. Гімназисти опановували п'ять мов – російську, німецьку, французьку, старогрецьку і латинську. Крім того, вивчалися математика, фізика і астрономія.

Як виявив В.Панченко, якість навчання в Єлисаветградській гімназії була відмінною. В різні часи тут здобули освіту польський письменник Ярослав Івашкевич, творець найбільш прославленої в добу Великої вітчизняної війни зброї – гвардійських мінометів “Катюша” Георгій Лангемак, лауреат Нобелівської премії фізик Ігор Тамм та інші відомі люди. А з сусіднього земського училища вийшли корифеї українського театру брати Тобілевичі – Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський і Опанас Саксаганський, письменники Євген Маланюк і Юрій Яновський, меценат і громадський діяч Євген Чикаленко. Справді, Єлисаветград дав путівку в життя напередодні нового, ХХ століття багатьом талановитим людям. Серед них своє вагоме місце знайшов й Володимир Винниченко.

У згадуваній вище брошурі Юрія Тищенка відчувається дух тодішньої епохи соціального екстремізму. Автор не приховував, що прагне показати наклепницький характер тверджень чорносотенців і більшовиків, які виставляли голову уряду УНР буржуєм. Він переконував своїх читачів у тому, що батьки В.Винниченка не належали до заможних людей, і життя його з молодих років не проходило в розкошах.

Володя і справді не був панською дитиною. Та злиднів він не знав. За навчання в гімназії доводилося щорічно платити 60 рублів – суму, еквівалентну тисячі фунтів телятини на єлисаветградському базарі. Щоб наймолодший син спромігся за допомогою освіти перейти у вищий соціальний стан, батькові і матері час від часу доводилося звертатися по фінансову допомогу до старших дітей.

Мабуть, Ю.Тищенко не перебільшує, коли каже, що роки навчання в гімназії були для В.Винниченка протистоянням з учителями. Спираючись на існуючі інструкції і підручники, учителі прагнули перетворити його на типового російського інтелігента. Володимир, однак, мав незалежну вдачу, гостро реагував на несправедливості життя і не бажав коритися інструкціям. “Він навмисне підкреслював те, – розповідав Ю.Тищенко, – що походить з селянського роду і свідомо говорив своєю мовою, як з товаришами-гімназистами, так і з учителями. Вже тоді в його думках зародилося питання: чому се так, що мова, якою говорять

його батьки й більшість людей, забороняється та висміюється? Вже тоді склалася і та думка, що се несправедливо, що забороняють говорити йому безправно”⁷.

Спочатку протест проти порядків у гімназії у Володимира проявився в дитячих формах: він перестав добре вчитися. Його залишили на другий рік, і тільки. Коли він подорослішав, то організував гурток з однодумців. Ю.Тищенко про це пише так: “В середніх класах гімназії В.Винниченко з кращими товаришами по гімназії, що переходять на його бік і під його вплив, закладає гурток, який починає боротьбу за людські права свої як і учнів, а також і веде підготовчу роботу для того, щоб виступити серед народу і розкрити йому очі на всі кривди, які йому чинять пануючі класи, та повести до боротьби за кращу долю”⁸.

Нема будь-яких даних про те, що просвітницька діяльність гімназистів вийшла за межі навчального закладу. Мабуть, справа обмежилася підготовкою в колі самих гімназистів. Однак і того було досить, щоб гімназичне начальство випхнуло Володимира з навчального закладу. Щоб не роздмухувати скандалу, його не виключили з відповідними формулюваннями, а просто звільнили з довідкою про закінчення семи класів. Розалія Винниченко, а услід за нею Г.Костюк пишуть про виключення, але вони помиляються⁹. Виключення не давало можливості здобути атестат зрілості іспитами екстерном, як це Винниченкові пізніше вдалося.

Не повертаючись до батьків, Володимир пустився в подорож по Україні. Одягнений в селянську одіж, з торбинкою за плечима і палицею в руках, він йшов від села до села і придивлявся до життя простого народу. Заробляючи на прожиток у поміщицьких маєтках або на залізницях поденною працею, він нагромаджував враження для письменницької роботи. У цей час Володимир уже твердо вирішив, що стане письменником і здобуде вищу освіту.

Після повернення додому юнак обклався книгами, щоб самостійно опанувати незакінчену програму класичної освіти. Коли відчув, що готовий до іспитів, то приїхав у Златопіль – невелике містечко на межі Київської і Херсонської губерній (з 1914 р. увійшло в межі Новомиргорода – нині райцентра на Кіровоградщині). Там працював наглядачем у тюрмі старший брат по матері Андрій Павленко. Володимир склав іспити в місцевій гімназії екстерном і в червні 1900 р. здобув атестат зрілості. Перед ним розкрилася дорога до вищої освіти.

Раннє мужніння

В Центральному державному архіві вищих органів влади та управління зберігаються рукописи зі штампами бібліотеки Наукового товариства ім.Т.Шевченка, які мають відношення до В.Винниченка. Після 17 вересня 1939 р. матеріали про найголовнішого “українського буржуазного націоналіста” були негайно вилучені з архівного фонду НТШ у Львові і передані на зберігання в більш надійне місце. Завдяки цьому ми знаємо про перші контакти Володимира Кириловича з популярним серед української інтелігенції обох імперій “Літературно-науковим вісником”. Тільки у Львові, тобто в Австро-Угорщині могли легально існувати україномовні видання.

Ці контакти почалися за посередництвом його знайомої А.Волик ще наприкінці 1899 р. Редакція “ЛНВ” одержала тоді гімназичну поему В.Винниченка “Софія”. В лютому 1900 р. А.Волик запитувала, які у редакції наміри щодо цієї поеми. Влітку до журналу звернувся сам В.Винниченко. Він тоді готувався до вступних іспитів на правничий факультет Університету Св.Володимира і жив у Знам’янці. Суржикова мова листа дає уявлення про висхідний рівень, з якого починалася літературна кар’єра найкрупнішого українського письменника ХХ ст.: “Прошу редакцію “Літературно-наукового вісника” надрукувати мою “Софію”. Я вже раз посилав вам, та Господь її знає, де вона ділась, бо ніякого ні від кого одвіту не маю. Гадаю, що на кордоні не пропустили її через те, що написав її гімназист, а гімназістам, відома річ, нічого ні писати, ні друкувати не можна. Тепер же я готовлюсь в університет, значить не гімназист, а через се і можна. Коли ж вам вона непридатна, то благаю надрукувати в якому-небудь другому українському часопису”¹⁰.

Ця поема не була надрукована. У 1929 р. її знайшов і опублікував в журналі “Україна” М.Марковський під назвою “Повія”.

Вже як студент, В.Винниченко у березні 1901 р. знову звернувся до редакції “ЛНВ” з проханням взяти оповідання “Народний діяч”¹¹. Однак і цього разу йому не довелось побачити свій твір надрукованим. Це оповідання дійшло до читачів лише в 1906 р.

Розалія Винниченко стверджує, що Володимир одразу після вступу в університет створив підпільну революційну організацію “Студентська громада”¹². Ю.Тищенко каже, що Винниченко вступив до “Української студентської громади”, яка вже тоді

існувала в університеті¹³. Якраз він має рацію. Студентська громада з'явилася як осередок Революційної української партії, заснованої в лютому 1900 р. в Харкові Д.Антоновичем, Б.Камінським, Л.Мацієвичем і М.Русовим.

Поява В.Винниченка активізувала підпільне студентське життя. Активність студентів університету і політехнічного інституту все більше зосереджувалася в незвичному для них соціальному середовищі – серед робітників. Про цей напрям в діяльності свого героя Ю.Тищенко розповідав високим стилем: “Без вагань іде він на тяжку працю серед робітників. В льохах, в таємних куточках, поза містом в хащах збирав він спочатку малу аудиторію, а далі більшу і палким словом вказував дорогу, якою повинно йти робітництво, щоб добитись і собі і всьому працюючому людові кращої долі”¹⁴.

Зв'язки студентів з робітниками вкрай занепокоїли жандармів. В.Винниченко жив тоді на Жилианській, спочатку в будинку № 132, кв. 5, а потім в будинку № 92, кв.7. За ним було встановлено негласний нагляд поліції. В документах Київського жандармського управління він проходив під кличкою “Скорий”. Проте Володимир виявився чудовим конспіратором і не “засвітився” перед філерами.

Та йому не вдалося приховати свою провідну роль в студентських заворушеннях, які мали місце в Києві наприкінці січня і на початку лютого 1902 р. “За участие в безпорядках, направленных к насильственному прекращению лекций” рішенням правління Університету Св.Володимира від 17 (4) лютого В.Винниченко був виключений з числа студентів без права вступу до вищих навчальних закладів імперії¹⁵.

22 (9) лютого його взяли під варту. Почалися допити у справі студентських заворушень 1901-1902 рр. в університеті і політехнічному інституті. Понад місяць його протримали у Лук'янівській в'язниці, але слідство не дало конкретних результатів. Тому жандарми змушені були звільнити юнака. У березні 1902 р. циркуляром по Департаменту поліції В.Винниченку було заборонено жити у Києві та інших університетських містах. Він поїхав на Поділля і оселився в містечку Кодима під негласним наглядом поліції. Жив у сім'ї поміщика Хомятовського і навчав грамоті його дітей. У службовій записці на ім'я начальника Могильов-Подільського жандармського управління вказувалося, що В.Винниченко “знайомств не заводить, а життя веде замкнуте і одиноке”¹⁶.

Насправді це було надзвичайно насичене творче життя. Якраз улітку 1902 р. юнак створював свої перші перлини в жанрі оповідань – “Біля машини”, “Антрепреньор Гаркун-Задунайський” та ін. Влітку 1902 р. з’явився і перший друкований твір – оповідання “Краса і сила”. На цьому слід зупинитися окремо.

Коли В.Винниченко став студентом, він почав заходити на “суботи” та “понеділки” до Євгена Чикаленка, який проживав у власному будинку по вул. Маріїнсько-Благовіщенській 91 (тепер – Саксаганського). В українських колах заможний Є.Чикаленко здобув славу як меценат, що турбувався про розвиток національної літератури. Зокрема, він сприяв тому, щоб у провідних журналах “Літературно-науковий вістник” і “Киевская старина” друкувалися художні твори молодих авторів. Сприяння виявлялося в тому, що меценат негласно, від імені редакції, сплачував авторам пристойний гонорар.

Переглядаючи редакційний портфель, Є.Чикаленко натрапив на Винниченкове оповідання “Краса і сила”. Це вже був твір не початківця, а людини, збагаченої життєвим досвідом, у тому числі тюремним. Оскільки твір було надруковано під тиском Є.Чикаленка, варто придивитися до його оцінок, викладених у листі до Винниченка від 19 (6) липня 1902 р.:

“Вчора я у Києві прочитав Ваше оповідання, спішу поділитися з Вами своїми враженнями. На мою думку, оповідання написано вельми талановито, читається з інтересом, навіть захоплює. Очевидячки з Вас може виробитись неабиякий письменник. Але Вам треба багато, багато працювати. Ті місця оповідання, де ведуться розмови, написані надзвичайно гарно, а все, що говориться від автора – значно гірше.

Ваша повість ледве-ледве пройшла в ред. комітеті. Всі кажуть – написано талановито, але зміст дуже брудний, очевидне подражаніє Горькому. Довелось багато місць повикидать, погладить, бо інакше її не хотіли печатать, кажучи, що сієї повісті не можна вголос читати в сімейному колі. В сему є багато правди”¹⁷.

Цей відвертий і доброзичливий лист дає уявлення не стільки про оповідання, скільки про світогляд самого Є.Чикаленка. Меценат не відмовляв автору в таланті, але не бажав дивитися на життя його очима. Проте навіть понівечене і “погладжене”, перше народжене дитя молодого автора дійшло до читачів і почало жити своїм життям. Через багато десятиліть, в своїх

мемуарах Є.Чикаленко з гордістю міг відзначити, що мав нагоду посприяти народженню великого письменника.

У виданому в червні 1902 р. свідоцтві з Університету Св.Володимира говорилося: “В счет прохождения университетского курса имеет три зачетных полугодия (1-3 семестры). Но так как он не выслушал полного курса, не удостоен ученой степени или звания, то на него не распространяются права и преимущества, представленные лицам, окончившим курс университетского учения с ученой степенью или званием”¹⁹. Серед “прав і переваг” була відстрочка від військової служби. Втрата цих прав означала, що В.Винниченко підпадав під осінній призов до армії.

Володимир призивався як нижчий чин, але не солдатом, а “вільноозначеним” (так можна перекласти не існуючий в українській мові термін “вольноопределяющийся”). Статус вільноозначеного мали нижчі чини з повною середньою освітою. Таких у дореволюційному суспільстві і відповідно в царській армії було небагато, і тому вони користувалися певними службовими послабленнями.

Разом з тим як людину, звинувачену в протиурядовій діяльності, В.Винниченка оточили в армійській частині особливою увагою. “Батьків-командирів” особливо непокоїло те, що колишній студент може розпочати соціалістичну агітацію серед солдатів.

У вересні 1902 р. В.Винниченко розпочав службу в 5-му саперному батальйоні, який стояв у Києві. Користуючись послабленнями, положеними вільноозначеним, він увечері переодягався в цивільне і покидав казарму, поспішаючи на зустріч з робітничою молоддю, яка піддавалася рупівській агітації. Цілком зрозуміло, що займатися агітацією у власній казармі він не став.

Так тривало кілька місяців. Потім Володимир дізнався від товариша з канцелярії роти, що його збираються заарештувати за нелегальну пропагандистську діяльність. Не чекаючи арешту, пізно ввечері 13 (1) лютого 1903 р. він прийшов до своїх добрих знайомих Лівіцьких. Його спорядили в довгу дорогу, а шинель і кашкет порізали й спалили. Тієї ж ночі він сів у поїзд, який прямував у західному напрямку, а наступного дня перетнув російсько-австрійський кордон.

Під чужим прізвищем Зіновія Дедевича В.Винниченко прожив у Львові п'ять місяців. Це були місяці інтенсивної роботи в Закордонному комітеті РУП, організованому установчим з'їздом цієї партії у Києві в грудні 1902 р. Він співробітничав у партійних газетах “Праця” (Львів) і “Селянин” (Чернівці), організував у

львівському видавництві РУП випуск серійних бібліотечок (“Літературно-наукова бібліотека РУП”, “Бібліотека селянина”) писав різноманітні агітаційні матеріали. У багатьох тисячах примірників брошури і прокламації РУП переправлялися через кордон в Росію і поширювалися серед робітників та селян.

Проте В.Винниченко не забував письменницького покликання. Він старанно відпрацьовував у стилістичному і мовному відношенні тексти своїх оповідань і повістей невеликого розміру. Цей жанр через брак часу підходив йому якнайкраще. В його художніх творах відчувався гуркіт революційних боїв, що наближалися. За своєю тематикою і спрямованістю оповідання прямо лягали в рупівські бібліотечні серії.

У Львові в 1903 р. була видана під псевдонімом В.Деде перша збірка письменника під неpretензійною назвою – “Повісті й оповідання”. До неї увійшло п’ять творів: “Боротьба”, “Антрепреньор Гаркун-Задунайський”, “Біля машини”, “Сила і краса”, “Суд”. Через шість років, тобто вже після першої російської революції, яка зробила можливим поширення української книжки, царський цензор наклав заборону на цю збірку. Він небезпідставно побачив в оповіданні “Боротьба” неповагу до верховної влади, розпалювання класової ненависті і заклик до бунту²⁰.

Під час перебування В.Винниченка у Львові Є.Чикаленко продовжував спроби упорядкувати його творчість і обмежити її рамки популярними журналами. 2 травня (19 квітня) 1903 р. він написав своєму протеже лист такого змісту:

“...Платитиму за Ваші праці не тільки у “Вістнику” і “К.Старине” (бо й в сему журналі за всі твори українські, не тільки Ваші, плачу я, але се між нами), а й за праці, поміщені в інших галицьких журналах. Звичайно, бажалося б, щоб Ви друкувались у “Вістнику”, бо сей журнал так сяк доходить в Росію. Але в виборі журналу я Вас не думав стіснять і в оцінку твору не вхожу, т.е. чи подобається чи не подобається мені Ваша праця, я платити буду. І коли я критикую Ваш твір, то не яко “роботодавець”, а як Ваш приятель.

Ви, звичайно, розумієте, що Вас я мало знаю, не настільки я з Вами близький, щоб я помагав Вам, я дбаю тільки про літературу і, знов кажу, плачу за белетристику в “К.Старине” не тільки за Ваші твори, а всім. Се в скобках. В інтересах нашої літератури Ви повинні писати не хапаючись, а обробляти, вигладжувати свої твори. От через що я платитиму Вам помісячно, а не “іздельно”. Вас буде “смуцать” рахунок, і добре! Я Вам ставлю умову – за

сих 300 руб., які Ви відберете від мене за рік, Ви повинні написати не менше п'яти друкованих аркушів за рік, в якому журналі схочете. Чи Ви получите який гонорар за сих 5 аркушів з редакції, се до мене не стосується. Я плачу Вам 300 р. на рік і край!"²¹.

Проте В.Винниченко не вписувався в рамки, окреслювані Є.Чикаленком, і йшов своєю дорогою. Свої художні твори він волів бачити надрукованими не в респектабельних журналах, які читала інтелігенція, а у призначених для простого народу підпільних виданнях революційної партії.

Швидко виявилось, що дорога революціонера не узгоджувалася з письменницьким ремеслом. Не бажаючи постійно перекладати на інших небезпечну справу транспортування підпільної літератури через кордон. Володимир Кирилович сам взявся за неї. Мабуть, він не знав, що в усі поліцейські управління і охоронні відділення імперії, на всі прикордонні пункти надійшов "гончий лист". У ньому предписувалося "принять зависящие меры к обнаружению места нахождения Винниченко и, в утвердительном случае, подвергнуть его задержанию и передать местному воинскому начальнику для отправления в распоряжение командира 5-го саперного батальона"²². Та він розумів, що в Росії розглядався як дезертир і член революційної партії.

У липні 1903 р. візник-контрабандист за винагороду в 30 рублів (сакраментальна сума!) видав В.Винниченка жандармам під Волочиськом. Його заарештували з паспортом на ім'я австрійського підданого, студента Львівського університету Генріха Долинського. При ньому було знайдено 506 примірників брошури "Робота", 202 примірника оповідання "Боротьба", 500 примірників оповідання "Солдатики!", 203 примірника газети "Селянин", 82 примірника брошури "Чи є тепер панщина?". Отже, вантаж складався переважно з літератури, написаної ним самим²³.

Як встановила Л.Лозинська, В.Винниченка відправили не в тюрму, а на головну гауптвахту в київському гарнізоні. З цього випливало, що Долинського розшифрували майже відразу після арешту. Власне, такий висновок зробив і Ю.Тищенко:

"Піймали його жандарми під Волочиськом, з чужим паспортом австрійського підданого і по якомусь часі привезли до Київської тюрми. Почалися допити і слідство і по якимсь часі він був пізнаний одним з бувших його начальників, ген.Новицьким. Той

показав, що се зовсім не австрійський підданиць, а втікач з солдатів В.Винниченко”²⁴.

Справу В.Винниченка одночасно вели військові власті і жандарми. Батальйонний суд інкримінував йому кримінальні статті – дезертирство, втечу за кордон, користування чужим паспортом. Жандарми звинувачували його у державному злочині – перевезенні нелегальної літератури, участі в революційній діяльності.

18 (5) вересня батальйонний суд виніс свій вирок: “рядового 1-ої роти 5-го саперного батальйона Володимира Кирилова Винниченка віддати в дисциплінарний батальйон на один рік і шість місяців”²⁵. Однак відправку у Вороніж для дальшого проходження служби в цьому батальйоні загальмував генерал В.Новицький. Поки тривало слідство у політичній справі, ув’язнений мав залишатися на гауптвахті.

В.Винниченко був за характером холериком, людиною вибухової вдачі. Затиснутий в жорна царського законодавства, він не витримав психологічного тиску. 7 жовтня (24 вересня) його встигли зняти з петлі вже непритомним.

Після цього ще понад рік тривала нерівна боротьба з тюремщиками, В.Винниченка тримали на гауптвахті, інколи в лікарні (коли почав симулювати божевілля), але не відправляли в дисциплінарний батальйон, якого він панічно боявся. 24 (11) вересня 1904 р. з’явився маніфест Миколи II: з нагоди народження спадкоємця престолу оголошувалася амністія. Це означало припинення політичної справи. В.Винниченка мали звільнити після 15-ти місяців ув’язнення.

Однак амністія не стосувалася військової служби. Від листопада 1904 р. Володимир Кирилович знову став вільноозначеним нижнім чином, хоч в іншому саперному батальйоні. Звертаючись до подружжя Голіцинських-Лозенків, які теж були членами закордонного комітету РУП у Львові, він писав 18 (5) листопада: “Знаходжусь в госпіталі, у відділенні для нервовохворих. Наді мною стоїть табличка: “Вільноозначений 21 сап. бат. Вол. Винниченко”. Політична моя справа цілком закінчена (припинено за Маніфестом), а військова моя справа не закінчена, так як в моєму батальйоні не люди, а ідіоти. Слава Богу, що я не потрапив до дисциплінарного батальйону, бо мене хотіли після закінчення політичної справи туди відправити. Після гауптвахти мене зараз же відвели до роти та оголосили, що я буду значитись рядовим до того часу, поки не складу іспита на

прапорщика запасу. Як це вам подобається? Але я, скільки б вони мене не тримали, іспита складати не буду. За законом мене повинні звільнити в запас армії, але за таємною інструкцією вони повинні мене потримати ще трохи”²⁶.

З листа до Б.Гринченка, опублікованого В.Панченком, можна бачити, що В.Винниченко в середині грудня 1904 р. вийшов зі шпиталю і звільнився в запас²⁷. Його одразу кооптували в Центральний комітет РУП. Ще в грудні він узяв участь у з’їзді РУП і знову помандрував за кордон, до Львова.

Після царського маніфесту 30 (17) жовтня 1905 р. Володимир Кирилович повернувся до Києва. Не гаючи часу, він домігся відновлення студентського статусу на правничому факультеті Університету Св.Володимира, склав екстерном іспити і здобув диплом про вищу освіту²⁸. І все це – паралельно з напруженою політичною діяльністю. Ініціативна група у складі Д.Антоновича, В.Винниченка, С.Петлюри і М.Порша домоглася скликання в грудні 1905 р. нового з’їзду, який припинив існування РУП. Замість неї поряд зі “Спілкою” постала Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП). Делегати з’їзду прийняли її програму.

Вивчаючи програму ми можемо визначити специфіку українського марксизму – близького за основними світоглядними і тактичними характеристиками до загальноросійської соціал-демократичної партії меншовиків. Основна теза революційного марксизму в цій програмі збереглася: приватна власність на засоби виробництва є засобом експлуатації робітників і перетворює вироблену продукцію на власність непрацюючих капіталістів та великих землевласників; усупільнення цієї власності перетворює її з джерела злиднів і приниження на джерело добробуту і всебічного гармонійного удосконалення робітників.

Судження про можливість вилучення з процесу ефективного виробництва власника капіталу було докорінною помилкою К.Маркса. Українські марксисты успадкували його, але не прийняли разом з меншовиками іншого постулату революційного марксизму – диктатури пролетаріату. Державна влада мала належати парламенту, який обирався на основі загального, рівного і прямого виборчого права з закритим голосуванням. Програма вимагала встановлення рівноправності мов, знищення привілеїв за ознакою класу, стану, статі, віри і нації, скасування паспортної системи, заміни постійного війська міліцією, встановлення безплатної освіти для всіх дітей до 16 років, восьмигодинного

робочого дня і мінімуму заробітної плати. Мали бути конституційно забезпечені свободи слова, друку, совісті, зібрань, спілок і страйків, а також свобода підприємництва та розпорядження власністю. На відміну від меншовицької і більшовицької фракції РСДРП, однаково не зацікавлених в реальному розв'язанні українського питання, програма УСДРП вимагала встановлення автономії України²⁹.

Знову в еміграції

Революція тривала, але після поразки робітничих збройних виступів у грудні 1905 р. царизм перейшов у наступ. Переконавшись у тому, що за ним ходять філери, В.Винниченко у січні 1906 р. знову поїхав в Австро-Угорщину. Однак він не міг переховуватися у безпечному Львові, коли тривала революційна боротьба, і вже у травні повернувся в Київ.

Користуючись проголошеними в царському маніфесті свободами, українська інтелігенція почала створювати культурно-освітні організації – “просвіти”. Передбачалося, що ці установи існуватимуть на зібрані поміж українцями кошти і займатимуться вкрай необхідною культурницькою діяльністю, щоб протистояти русифікаторській політиці імперських властей. Головним в роботі “Просвіти” вважалося видання книг і газет українською мовою, заснування бібліотек і читалень з українською літературою, організація лекцій і музичних вечорів.

На перших загальних зборах київської “просвіти”, що відбулися 8 липня (25 червня) 1906 р., соціалісти В.Винниченко і А.Жук виступили проти позиції більшості присутніх українських діячів – М.Грушевського, М.Левицького, Ф.Матушевського, І.Стешенка, С.Шелеста, Б.Ярошевського та ін. у питанні про створення бібліотеки та видавництва. Вони доводили, що бібліотека повинна обслуговувати не інтелігенцію, а робітників – гарантів національного і соціального визволення народу.

Позиція В.Винниченка і А.Жука полягала в тому, що робітникам потрібна популярна соціал-демократична література. Вони не бачили сенсу у стягненні до бібліотеки “усякого мотлоху з Женев та зі Львовів”. Більшістю голосів, однак, пройшла пропозиція про те, щоб при створенні бібліотеки витратити гроші на україніку.

У питанні про те, яка література повинна друкуватися у видавництві Київської “просвіти”, соціалісти теж протипоставили себе більшості присутніх. Вони заявили, що треба видавати агітаційну літературу і політичні підручники для дорослих. Всі інші

твердили, що найбільш важливими є підручники для українських шкіл, а видавництво не повинне перетворюватися на партійно-політичне³⁰.

Можна бачити, що В.Винниченка більше хвилювали питання тактичні, а його опонентів – питання стратегічні. Виявилось, однак, що тактичні і стратегічні плани однаковою мірою будувалися на піску. Царський уряд у боротьбі з революційним рухом приділив особливу увагу винищенню “українського сепаратизму”. Жандарми вважали однаково небезпечними і підпільні брошури соціал-демократичного спрямування, і шкільні підручники, і ліберальні газети, друковані українською мовою.

У вересні 1906 р. В.Винниченка заарештували у справі газети “Громадська думка”, яку почав видавати Є.Чикаленко. У протоколі першого допиту Володимир Кирилович власноручно записав, що ні до якої нелегальної організації не належить і займається тільки літературною працею³¹. Тим не менш його довго тримали в Лук’янівській тюрмі разом з Сергієм Єфремовим, Андрієм Жуком і Володимиром Степанківським.

Відданий прихильник Винниченкового письменницького таланту, Є.Чикаленко просив його не гаяти час в ув’язненні і продовжувати літературну працю. 18 (5) січня 1907 р. на бланку редакції першої української щоденної газети “Рада”, яку став видавати Чикаленко, він написав такого листа Володимиру Кириловичу: “Сьогодні на одному зібранні “українських буржуїв” по моїй протекції, енергійно піддержаній Грушевським, асигновано 200 руб. на те, щоб подвоїти Ваш гонорар за писання в “Раді” і в “ЛНВістнику”³². Проте в ув’язненні не писалося...

“Нас обвинувачувано в “українській змові”, осередком якої мала б бути редакція “Громадської думки”, — згадував пізніше Степанківський. — Там, на Лук’янівці, щоб згаяти час, Винниченко і я взялися студіювати англійську мову, Єфремов же студіював французьку. Десь під кінець квітня або радше на початку травня 1907 (за ст. стилем — С.К.) року приятелі Єфремова розстаралися й вибрали його на поруки. Опісля незабаром вийшов на волю й Винниченко під заставу 500 карбованців, що заставив за нього Чикаленко. Виходячи, Винниченко обіцяв мені, що вибере й мене, та й справді зробив це за якийсь, може, тиждень”³³.

Влітку 1907 р. В.Винниченко жив у Києві. Становище людини, яка перебувала під слідством, аніскільки не позначилося на ритмі життя професійного революціонера. Якраз тоді з ним вперше

зустрівся Ю.Тищенко-Сірий. У липні в Катеринославі розпочався процес над 26 учасниками революційних подій 1905 р., серед яких був і цей соціал-демократ. В перший день процесу на виклик прокурора прибуло близько ста свідків. Коли після колективної присяги їм було наказано вийти, він непомітно встав, змішався з їх натовпом і вийшов на вулицю, де вже сутеніло. Через кілька днів Ю.Тищенко опинився в Києві з наміром пробитися за кордон, в Галичину. Він вирішив звернутися до українських діячів, яких знав з тодішньої преси. Першим відвідав Б.Грінченка, потім С.Єфремова. Вони прийняли його привітно, але нічого не спромоглися порадити, окрім одного: звернутися до Винниченка. Далі Ю.Тищенко писав у своїх спогадах:

“В.К.Винниченко жив тоді на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці (в будинку Є.Чикаленка – С.К.). Застав я його дома. То був типовий студент-українець. У вишитій сорочці під пояс, як тоді казали, “косоворотці” сидів він за столиком в маленькій студентській кімнатці і правив коректу. То був збірничок новіших оповідань, який вийшов його власним накладом (на кошти Є.Чикаленка – С.К.) під назвою “Дрібні оповідання”. Прийняв він мене з бадьорою усмішкою. Вислухавши до кінця мою “одисею”, та може й бачучи мою безпомічність, він голосно засміявся й промовив, так ніби втішаючись:

– Ага, голубчику, попався!

Я не знав, як розуміти такий його настрій і запитливо дивився в його пронизливі сталево-сірі очі...

– Завтра ви маєте виїхати до Кам'янця-Подільського, бо вас шукають, це я знаю з газет, слідкуючи за вашим процесом. Я вам дам деякі явки до наших товаришів, а вони там вже улаштують і ваш перехід через кордон. Тільки ж з моїми записками не попадіться, а то буде і вам, і мені халепа, - зауважив він з усміхом. – В першу чергу звернетесь там на Польському фільварку до акушерки Залевської. То наша товаришка. Коли її не буде, то підете до “Просвіти” і запитаете там панну Люсю та попросите, щоб звела вас з доктором Блонським, а йому вже й передасте мої записки.

З великою вдячністю взяв я від нього записки й адреси і, сховавши їх якнайкраще та попрощавшись, подався на залізницю³⁴.

Суд у справі редакції “Громадської думки” був призначений на 25 (12) жовтня 1907 р. Довідавшись про те, що за “сукупністю провин” йому загрожує каторга, Винниченко в день суду перетнув

російсько-австрійський кордон і прибув у Львів. Володимир Кирилович знову перетворився на політичного емігранта.

Партійно-пропагандистська робота не завжди сполучалася з літературною. За 1905 рік В.Винниченко надрукував в “Киевской старине” лише оповідання “Голода”. Під час мандрівок по Україні в 1906 р. він набрався нових вражень, негайно втілених в оповідання: “На пристані”, “Раб краси”, “Уміркований та щирий”, “Голод”, “Малорос-європеєць”, “Ланцюг” та ін. Київське видавництво “Вік” випустило в світ збірку з шести оповідань під назвою “Краса і сила”. В “Літературно-науковому вістнику” на неї схвильовано відгукнувся Іван Франко. Годі шукати цю рецензію в 50-томному зібранні творів письменника, виданому в радянські часи. Це не дивно, тому що патріарх української літератури надзвичайно високо оцінив талант молодого Винниченка:

“Серед млявої, тонко-артистичної та малосилої, або ординарно-шаблянової та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом як саме життя, в суміш українське, московське, калічене й чисте як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості. І відкіля ти взявся у нас такий? – хочеться по кожному оповіданні запитати у Винниченка”³⁵.

У 1906 р. вийшло з друку й оповідання “Раб краси” у Санкт-Петербурзькому альманасі “Вільна Україна”, а також ще ряд творів у київських і харківських виданнях. У 1907 р. у видавництві “Вік” з’явилася ще одна збірка творів – “Дрібні оповідання”.

Нова смуга емігрантського життя виявилася у В.Винниченка дуже довгою — з жовтня 1907 р. до травня 1914 р. Вона була пов’язана здебільшого з Парижем. Тривалий час він знаходився в Швейцарії, Німеччині, Італії. Відвідував Галичину і Буковину (1910 – 1913). Доводилося ризикувати, їдучи з чужим паспортом у партійних справах до Києва (1908 – 1911), Харкова (1908), Санкт-Петербурга (1910)³⁶.

Паризька колонія емігрантів з України була досить численною. У 1908 р. Ярослав Мазуренко і Віталій Муретов утворили “Українську громаду” як осередок, що мав підтримувати національне життя серед емігрантів. Чисельність організації не перевищувала кількох десятків чоловік. Існувала вона в основному на членські внески.

До Київського охоронного відділення, яке ретельно відслідковувало життя українців за кордоном, у квітні 1909 р. надійшли агентурні дані з Парижу про цю організацію та її членів. Серед них ми бачимо В.Винниченка, який увійшов до керівного осередку – ради “Громади”.

Керівництво “Громади” прагнуло зробити її неполітичною організацією, щоб об’єднати українців будь-яких політичних переконань. При ній існувало інформаційне бюро і бібліотека, яку учасники організації вважали своїм обов’язком постійно поповнювати свіжими журналами і газетами. На зборах “Громади” читалися реферати з актуальних питань національного життя. Був організований хор, регулярно проводилися музичні вечори. “Громада” надавала допомогу українцям, які приїздили до Парижа, у підшукуванні житла та в інших побутових справах³⁷.

Хоч Володимир Кирилович у Парижі бував наїздами, він встиг завдяки невгамовному характеру порушити розмірений ритм життя своїх земляків-емігрантів. У жовтні 1909 р. у листі до своєї подруги Люсі Гольдмерштейн він признався: “Не міг утерпіти і почав перетрусювати публіку. Заворушилися, як жуки потривожені на гною і вже є вороги й прихильники. Біда мені з самим собою, ніде не можу обійтись так, щоб тихо пройти, нікого не зачепити”³⁸. Та лише через рік, у жовтні 1910 р. рада “Громади” пішла назустріч його рекомендаціям і вирішила: виключити всіх бездіяльних (з 90 членів “Громади” було виключено 55); зобов’язати всіх, хто залишився, акуратно сплачувати членські внески і відвідувати всі збори; приймати нових членів лише після письмової рекомендації двох членів “Громади”³⁹. В.Винниченко активно працював в “Українській громаді” аж до від’їзду з Парижа у 1914 р.

14 (1) лютого 1911 р. Володимир Кирилович почав вести “Щоденник”. Це стало звичкою, якій він не зраджував до самої смерті. Після нього лишилося 40 записних книжок, 12 596 стор. записів, які зберігаються у відділі рукописів і рідкісної книги Бібліотеки Колумбійського університету (Нью-Йорк, США). Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті видав під редакцією Григорія Костюка у 1980 і 1983 рр. два томи Винниченкових записників, які охоплюють періоди 1911 — 1920 і 1921 — 1925 рр. Розшифровка і опрацювання щоденникових записів за наступні роки і відповідно видання ще п’яти великих томів – справа майбутнього.

Перебуваючи в Колумбійському університеті по стипендії Фулбрайта, співробітниця Інституту літератури НАН України Галина Сиваченко опрацювала неопубліковану частину щоденників. З середини 2000 р. вона почала друкувати найбільш цікаві уривки з них якраз у тому журналі, де з'явилося перше Винниченкове оповідання – “Київська старовина”. У середньому публікується в одному числі журналу один рік щоденникових записів. Публікація триває й досі.

Життєвим кредо Володимира Кириловича була “чесність з собою”. Автор цього розділу вживає лапки без всякої іронії, або показати, що йдеться про цілісне поняття, висловлене кількома словами. “Чесність з собою” завдавала багато особистих прикросців. Адже бували періоди в його житті, коли на цього видатного письменника і політика скеровувалися погляди мільйонів людей. Проте Володимир Винниченко тримався до кінця: завжди говорив те, що думав, завжди діяв так, як думав, нерідко завдаючи шкоди не тільки собі, а й людям з свого найближчого оточення, товаришам по партії, громадянам країни. Адже не завжди те, що він думав і відчував, відповідало об'єктивній реальності. Нарешті, не завжди об'єктивна реальність відповідала інтересам громадян, товаришів по партії, його самого...

“Чесність з собою” найбільш яскраво проявилася в щоденникових записах В.Винниченка. Г.Костюк, який присвятив багато років життя розшифровці цих записів, мав підстави зробити такий висновок: “Свої нотатки В.Винниченко розглядав і як інформацію, - що було, що творилось і що заховувалось від людей його доби, - і як навчання, викриваючи безжально і жорстоко як свої особисті, так і суспільні вади і цим, як хірург, знешкоджуючи їх дальшу дію. Саме в цьому велика пізнавальна вартість записників В.Винниченка, їх сила й унікальність”⁴⁰.

В.Винниченко й сам розумів, що поставлена ним життєва планка надто обтяжлива. Але незручність “чесності з собою” тільки підтримувала в ньому бажання відповідати обраному критерію за всіх життєвих обставин. Не раз за сорок років ведення щоденникових записів йому доводилося займатися самооцінкою. Мабуть, найбільш яскраво хід його думок проявився у такому запису:

“Яка ціль щоденників і записок, що проводяться людьми, особливо видатнішими, літераторами, політиками і т.п.? Дати про себе докладніші інформації, викрити перед широким читачем

інтимні боки свого життя, дати йому ключ до кращого розуміння себе? Чи ціллю є – викласти свій досвід і тим дати поміч в орієнтації серед життєвих конфліктів і всяких труднощів? Інформація чи навчання? (Мова йде, розуміється, про ті записки, які заздалегідь призначаються автором до друку, до оголошення перед широким загалом). Та чи інша мета може хоч почасти бути досягнута тільки з одною умовою: щирість записок. Найбільш оголена, безоглядна, до найтаємничих куточків правдивість, одвертість, об'єктивність. Без цієї умови ні інформація, ні навчання не можуть бути досягненні. Справжня, найглибша суть людини є під найбільшим прикриттям, там, де багато накидано згори...

Але чи можливо людині бути до кінця щирим і одвертим? Чи не лежить у кожній її клітинці, у кожному рухові її “я” закон самоствердження в житті, який виявляється в бажанні якщо не дійсними якостями прикрасити себе, то вигаданими? Чи можливо, щоб людина, викриваючи всю свою суть до найсхованішої глибини, свідомо йшла на знищення власної цінності в очах інших? Чи можливий такий бунт, таке порушення закону самоствердження? Здається, ні. Бо навіть, коли б хтось довів свою щирість і об'єктивність до таких меж, то підлеглість закону самоствердження, бажання підняти свою цінність виявилася би у свідомості цієї найбільшої щирості, в свідомості своєї видатності ось цим “гріхом”. Герострат є добрий приклад цього. Гордість з своєї сили в щирості і одвертості компенсувала б втрату в ознайомленні себе з негативними сторонами свого “я”...⁴¹

В 1911 р. в житті В.Винниченка сталася кардинальна зміна: він оженився. Треба сказати, що тема “історична особа і його жінки” в літературі доволі поширена: якщо є попит, то є й пропозиція. Користуючись тисячами листів, адресованих В.Винниченку або написаних ним (вони збереглися в різноманітних архівних фондах), перевіряючи або доповнюючи інформацію з листів за щоденниковими записами, можна без особливих зусиль написати таку книгу. Власне, вона вже написана Надією Миронець, хоч опублікована тільки у вигляді серії статей журналом “Кур'єр Кривбасу”. Однак центральне місце в житті цієї людини сорок років підряд займала лише одна жінка. Батьки назвали її Розалією, він же називав Кохою – від слова “кохана”.

Як встановив Г.Костюк, імена Володимира Винниченка і Розалії Ліфшиць вперше зустрічаються разом у протоколах студентської громади в Парижі, датованих кінцем 1909 р. У

1910 р. вони разом перебували в італійському курортному містечку Каві ді Лаванья. 28 березня 1911 р. 31-річний український письменник–емігрант і 27-річна випускниця паризької Сорбонни (факультет медицини) взяли шлюб у Флоренції¹³.

Євген Чикаленко теж писав щоденник. У запису під 10 листопада 1911 р. він занотував, що одержав листа від Винниченка, а далі записав: “Кортить мене переписати сюди останнього листа Винниченкового, але трохи ніяково, бо там він говорить мені великі компліменти; з другого боку хочеться, щоб лист цей якось не загубився”⁴³.

Лист не загубився. Все листування між Винниченком і Чикаленком зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім.В.Вернадського. Його проаналізували і потім опублікували свої висновки у періодичній пресі Н.Миронець і В.Панченко. Але надамо слово самому Винниченку в листі, відправленому ним зі Львова 30 жовтня 1911 р.:

“Давненько я вже не писав до Вас, Євгене Харламповичу! Ви, десь певне про мене вже й забули. А я про Вас не забуваю. Не дивлячись на різні непорозуміння, згадуючи Вас, я завжди маю таке чуття, немов згадую про батька. Може, Вам неприємні ці “ізліянія”, але, по щирості, не можу інакше схарактеризувати свого відношення до Вас. Крім того, оселяючись в Галичині і входячи в стосунки з тутешніми людьми, що стоять на чолі національного і громадського руху, я проти волі рівняю їх з Вами і це порівняння примушує мене ще більше цінити і поважати Вас, хоч ми й стоїмо на позиціях “батьків” і “дітей”⁴⁴.

Процитований уривок може свідчити про те, що Володимир Кирилович мав намір покинути Францію й оселитися серед своїх, у Львові. Намір залишився нездійсненим, що цілком зрозуміло: політичні погляди Винниченка були надто радикальними для переважної більшості галицьких політиків. Національні і соціальні проблеми в Австро-Угорщині не мали такої загостреності, як в Росії.

Далі в листі Володимир Кирилович з властивою йому відкритістю розвинув свої погляди на шлюб і своє ставлення до дружини:

“Я сказав, що оселяюсь в Галичині. Це через те, що я вже перейшов у нову стадію свого життя: маю сім’ю і хочу, щоб моя сім’я була зв’язана з життям мого народу. Женився я, себто зійшовся з тою жінчиною, від котрої хочу мати дітей, вже більше як півроку, але до цього часу не міг нічого певного сказати, бо цей

час був часом пробного шлюбу. Ми ще не знали одне одного і не могли сказати, чи зможемо заснувати сім'ю. Тепер це більш-менш вияснилося. Жінка моя – жидівка, але ми погодились, що сім'я буде українською і будемо мати дітей тільки тоді, коли мати їх підготується остільки, щоб вони могли бути виховані українцями.

Поки що я цілком задоволений тим способом будівництва сім'ї, який вибрав. А життя покаже, в чому помиляюсь. Я знаю, Євгене Харламповичу, Ви будете посміхатись, читаючи цього листа. Що робити: на щастя чи на горе я – українець, а “хахли”, відомо, дуже упертий народ. Не дивлячись на гвалт, глум, на поховальні статті і некрологи моїм “проповідям”, я хочачи бути чесним з собою, все-таки стараюся ці проповіді перш усього сам здійснити. Я хочу збудувати собі таку сім'ю, щоб вона відповідала своєму природньому призначенню, а не приписам моралі й законів⁴⁵.

В еміграції В.Винниченко був не стільки професійним революціонером, скільки письменником. Не припиняючи писати оповідання, в тому числі газетного формату, він почав освоювати нові літературні форми – п'єси і романи.

До літературної праці Володимир Кирилович не міг ставитися як до ремесла, тобто працювати систематично, регулярно, але без натхнення. Коли він мав можливість працювати без перешкод, праця захоплювала його, не залишаючи часу на будь-які інші сторони життя. Під час чергової нелегальної поїздки в Київ восени 1909 р. йому довелося “залягти на дно”, щоб не потрапити в поле зору жандармів. Тоді він перетворив вимушену бездіяльність революціонера на бурхливу літературну діяльність. 20 (7) вересня він написав Л.Гольдмерштейн лист такого змісту: “Цілий день робив (писав). Я роблю тепер по 10 — 12 годин. Голова горить, сплю години 3 — 4, цю ніч і двох не міг заснути. Світ творимий перебиває дійсний, життя реальне переплутується з привидами уяви. Сміюсь, хвилююсь сам з собою. Ах, як гарно, Люсінька! Я люблю своїх дорогих героїв всею душею. Не смійся з мене, я зараз як в лихоманці, весь горю. Потім буду відповідать за це напруження. За один місяць я написав: 1) драму на п'ять розділів; 2) оповідання для “Ради”; 3) оповідання для “Села”; 4) – для “Вістника”, 5) одне таке, що цензура не пропустить; 6) половину великого роману. Якась оргія, розпуста, дикий танець мозка. Образи, як скажені, вирвались звідкись і лізуть і лізуть, лізуть зо всіх кутків у душу!”⁴⁶

Разом з Ю.Тищенком і Л.Юркевичем В.Винниченко заснував у Києві в 1907 р. видавничу спілку “Дзвін”, яка випустила однойменний альманах. В ньому була надрукована одна з перших п’єс Володимира Кириловича – “Щаблі життя”. На відміну від оповідань, сюжети для яких йому давала оточуюча дійсність, п’єси виходили у автора “з голови” – моралізаторсько-повчальними.

Коли альманах “Дзвін” потрапив до рук Є.Чикаленка, той стривожився і відніс його С.Єфремову з проханням негайно надрукувати в “Раді” критичний відгук на цю п’єсу. У “Щоденнику” Є.Чикаленка під 2 лютого (20 січня) 1908 р. читаємо: “Мені дуже хочеться відвернути Винниченка від таких тем. Він талановитий белетрист і Бог-зна який філософ, а береться в белетристичній формі проводити думки, які він вважає розумними і корисними. Може, Винниченко переконається доводами Сергія і надалі писатиме як артист, а не як мораліст та ще й Бог-зна який. Шкода таланту, він міг би виробитися на справжнього белетриста, яких у нас ще не було”⁴⁷.

Через рік історія повторилася. В.Винниченко прислав до “Літературно-наукового вістника” драму “Мemento” і просив Є.Чикаленка прочитати її і написати йому свою щирі думку. Той в прикрих, навіть образливих виразах сказав те, що він думає: не художній твір, а публіцистика, одягнута в одіж красного письменства. Коли показав відповідь в редакції “ЛНВ”, всі розрадили її посилати, побоюючись того, що відносини між ними порвуться. Однак Чикаленко лист відіслав. В.Винниченко написав у відповідь:

“На Вас не сержусь, навпаки, дуже дякую за щире слово. Відповіді критикам писати не буду. Постараюсь свій досвід і те, що бачу в житті, малювати без вкладання поученія. Так може й справді краще буде. Спробую. Упертості в мене немає, тільки починаю бачить, що мені треба виступать інакше. Послухаю Вас, подивлюсь”⁴⁸.

У цей період свого життя В.Винниченко матеріально залежав від Є.Чикаленка, але тому (як і кожному в редакції “ЛНВ”) не спало на думку, що письменник візьме це в розрахунок. І справді, всім своїм життям В.Винниченко доказував, що питання особистої вигоди для нього не існують. Він бажав бути чесним з собою.

Чому ж в його відповіді пролунало запевнення, що немає в ньому упертості, хоч вона таки була – і він це добре знав – однією

з головних рис вдачі? Звідки походила така смиренність у людини, яка мала надзвичайно високу самооцінку?

Мабуть, вся справа якраз у висоті самооцінки. Певних свого таланту митців важко зачепити критичними стрілами, бо в критиці вони відшукують лише раціональне зерно, здатне допомогти у подоланні нових творчих вершин. А Володимир Кирилович бажав, щоб його здібності реалізувалися, тобто стали відомі широкому колу людей. Ця його риса не мала нічого спільного з примітивною марнославністю. Досліджуючи риси характеру Винниченка, Надія Миронець перечитала все його листування в українських архівах і натрапила на такий уривок (з листа Є.Чикаленку від 16 (3) серпня 1908 р.):

“Себе за цацу велику не вважаю і дуже мені соромно було читати в “Раді” про те, що “Вол. Кир. написав нові твори” і т.д. Я дуже прохаю ніколи про мене в такому роді не писати. Це не самоуніження і не образа говорить в мені (не подумайте знов), а свідомість невідповідності одного з другим. Я не кажу, що не хочу слави; навпаки, хочу “і то дуже”, як говорять рутенці, бо слава, по моему, є корисність людям, цінність, сила, життєздатність. Бути сильним, цінним, життєздатним, це моє найщиріше бажання”⁴⁹.

Писати п’єси В.Винниченко почав за намовлянням практичного Є.Чикаленка. У своєму “Щоденнику” той про це написав так: “Давно я вмовляю В.К.Винниченка, щоб писав п’єси для театру. Я доводив йому, що це тепер одинокий рід української літератури, що дає забезпечення авторові. Коли п’єси ставляться на сцені, то за них іде авторові поактна плата. Труп у нас українських сила, і якби вони ставили п’єси Винниченка, то він міг би мати дуже добрий заробіток”⁵⁰.

Володимир Кирилович почав писати п’єси одна за одною: “Дисгармонія”, “Щаблі життя”, “Мemento”, “Дорогу красі!” та ін. Вони були абсолютно несхожі на наявний український репертуар, але ж і для сцени “зовсім непридатні”, як вважав Є.Чикаленко та його коло знайомих і друзів.

На одному з “понеділів” Чикаленка у січні 1910 р. читали п’єсу “Дорогу красі!” У своєму щоденнику господар висловив свою досаду в таких виразах:

“Я раз у раз довожу йому, що треба написати низку п’єс для сцени і тоді він матиме ренту, з якої й житиме, але він все “мудрствує лукаво”: пише п’єси, в яких тенденція не впливає з обставин живого натурального життя, а обставляється штучно вдуманими обставинами, а через те п’єси його роблять вражіння

публіцистичних трактатів у діалогах, а не сценічних п'єс, а до того ще й нецензурні, або з політичного боку, або з морального. На такий же копил пошита і п'єса "Дорогу красі!"⁵¹

У 1910 р. В.Винниченко написав ще кілька п'єс. Читаючи комедію "Співочі товариства", Є.Чикаленко одразу пізнав тих, хто ходив на його "понеділки" – В.Леонтовича, Л.Юркевича, С.Єфремова, О.Косач. "У їх у всіх є властиві їм риси або вирази, по яких можна пізнати всіх", – занотував він у щоденнику. Щоправда, комедія з таким складом дійових осіб йому так само не сподобалася, як і попередня п'єса, з приводу якої він зауважив: "більшість персонажів і герой – босяки і розмовляють вони таким жаргоном, що гидко читати".

Проте фабула п'єси "Брехня", яку Володимир Кирилович написав улітку 1910 р., так захопила Чикаленка, що він прочитав її до кінця не відриваючись. З полегшенням він собі записав у щоденнику: "Певне цензура дозволить обидві ці п'єси і ми матимемо в цім сезоні дві нові п'єси Винниченка. Слава Богу!"⁵²

Досі ми дивилися на п'єси В.Винниченка очима Чикаленка. Варто, однак, подивитися на них й очима самого Володимира Кириловича.

Винниченко міг писати свої твори дуже швидко, на одному диханні. Коли твір не виходив одразу як довершена цілість, він рідко повертався до нього, щоб вдосконалити. Вважав за краще знищити його і написати щось нове, уже з урахуванням набутого досвіду. Він досить швидко оволодів мистецтвом створення захоплюючої фабули, але довго мучився над тим, щоб в основу п'єси органічно покласти взятий з життя філософський принцип. 18 (5) листопада 1910 р. Володимир Кирилович писав Є.Чикаленку:

"В мені починає загорятись завзятість. Цю п'єсу знищу, але не покладу пера в цій сфері до того, поки не признаюсь сам собі, що не можу писати п'єс. Хай ще дві-три проби, але мушу ж я схопити те, що із філософських трактатів робить п'єси. Гауптман, Ібсен теж беруть ідею і воплощають її в дію й образи".

Наводячи ці слова, В.Панченко справедливо зауважує, що В.Винниченко обирав позначку на належній творчій висоті, коли прагнув звірити себе з Ібсеном і Гауптманом – володарями дум тогочасного європейського суспільства⁵³.

Є.Чикаленко зауважував, що цензура могла заборонити Винниченкові твори, керуючись не тільки політичними, а й моральними критеріями. Моральний бік справи здебільшого полягав у тому, що Володимир Кирилович як людина з

нормальними людськими почуттями бажав бути чесним з собою, а тому наважився розповідати у своїх творах “про це”. Мало хто з письменників слідував прикладу Гі де Мопасана або В.Винниченка. Мопассан помер ще наприкінці ХІХ ст. і В.Винниченко залишався поза конкуренцією. Одних це приваблювало в його перших, ще зовсім недосконалих за критеріями драматургії п’єсах, інших – обурювало.

Влітку 1910 р. Володимир Кирилович замкнувся у порожньому львівському помешканні Левка Юркевича на два місяці і на одному диханні реалізував давно виношений задум – велику повість “Чесність з собою”. Коли звернувся до редакторів “ЛНВ”, ті замахали руками: передплатники будуть обурені, якщо журнал друкуватиме аморальні твори. Як занотував Є.Чикаленко, М.Грушевський у відзиві порекомендував Винниченку перемінити тему, бо “прочія части тіла ображаються”. Далі Є.Чикаленко меланхолійно записував у щоденнику: “Прочитав я цю повість. Дієві особи її все знайомі люди: герой — сам автор, потім фігурують: М.Порш, С.Петлюра, Піщанський, Юркевичі, батько й син, а жінок не знаю, — та й думаю, що це не живі люди, а видумані автором, бо про таких я й не читав і не чув, хоч прожив уже півсотні років. Господи! До чого може дописатись людина!”⁵⁴

В.Винниченко негайно зробив авторизований переклад на російську мову і помістив свою повість у збірнику “Земля”. Ще й дістав великий гонорар, як сказав Є.Чикаленку. “ЛНВ” не заплатив би йому й четвертої частини.

Ще одна риса Винниченкової творчості викликала осуд з боку соціалістів, до табору яких він належав. В його творах революціонери зображалися як звичайні люди, з властивими їм часом недоліками й вадами в характері та поведінці. Він уникав романтизування соціалістів і натрапив на різку реакцію М.Горького. У листі до В.Миролубова (фактичного редактора його збірників “Знание” від 2 вересня (20 серпня) 1911 р. з приводу повісті “На весах жизни” пролетарський письменник обурювався:

“Так вот за кем мы шли?” — скажет русская демократия о революционерах накануне новой революции, в которой они снова хотят работать. Хороша будет революция эта, если во главе ее встанут садисты и махозисты Винниченка! “Так вот кого мы боялись, вот они каковы, эти строители новой жизни?” — торжествуя, скажет всероссийская сволочь, прочитав Винниченково сочинение... Общее впечатление от повести таково: нет на свете

людей извращеннее. распутнее, бессовестнее и глупее, чем русские революционеры”⁵⁵.

Революціонер в житті і творчості, Володимир Кирилович розумів, що сама по собі участь в революції, тобто, головним чином, в насиллі, зовсім не облагороджує людину. У рисах багатьох своїх товаришів по революційній справі він прозрівав ту “бісівщину”, яку так добре показав незрівнянно талановитіший, ніж М.Горький, російський письменник – Ф.Достоевський. В.Винниченко не мав ілюзій щодо можливості штучного вдосконалення людської природи.

В російську літературу В.Винниченко увійшов ще з 1908 р. якраз за допомогою редагованих М.Горьким збірників “Знание”. Потім ним зацікавилася книговидавництво “Земля”, в якому друкувалася повість “Чесність з собою” (всього до 1917 р. це видавництво надрукувало вісім томів його творів). У червні 1910 р. Володимир Кирилович одержав листа з книговидавництва “Польза”. Редактор повідомляв, що має намір публікувати деякі твори українських письменників, хоче розпочати з його творів і додавав: “Одна надежда на Вас, как вождя современного культурного движения на Украине”⁵⁶.

Після одруження зв'язки В.Винниченка з російськими видавництвами посилилися. “Українська хата”, “ЛНВ” та інші україномовні періодичні видання платили мало. Хоч створене Є.Чикаленком “Товариство підмоги” доплачувало гонорар, цих грошей не вистачало. Чикаленко занотовував у щоденнику: “Винниченко, що живе виключно з літературної праці і по такій ціні не може заробити більше тисячі рублів на рік, через те й добивається місця в російській літературі, бо на таку суму з родиною за границею не проживеш”⁵⁷.

Та коли Винниченкові твори заповнили російські комерційні видавництва, Чикаленко висловив побоювання, що його молодший друг може стати російським письменником. На те Володимир Кирилович йому відписав 5 серпня (23 липня) 1912 р.: “Скажу щиро: велика є спокуса до того. Тим паче тепер, коли на мене чомусь в Росії починають звертати увагу. Ось тижнів три тому я дістав запрошення від нового товариства російських письменників “Содружество” взяти участь в їхніх збірниках. Мене вважають за “кита”, як пише приятель, на якому держатимуться ці збірники (Запрошено найвидатніших російських письменників – Андрєєва, Арцибашева, Куприна і т.д.). Мені – одна з найвищих

плат (300 — 400 руб за аркуш). Мені пишуть, що мною дуже цікавляться, захоплюються”⁵⁸.

Однак друкування творів російською мовою зовсім не означало зміни національної орієнтації. погодилися на тому, що В.Винниченко видаватиме написані російською мовою твори і в українських авторизованих перекладах (навіть з фінансовими втратами для себе). У зв’язку з цим він за всіх випадків діставав право зазначати в своїх російських творах, що вони перекладені з українського рукопису⁵⁹.

У московському підпіллі

Вважалося, що Винниченки живуть в Парижі. Насправді більшу частину кожного року вони перебували в русі. За нотатками Розалії Яківни, в 1912 р. виїздили в Німеччину і досить довго прожили в Галичині. У 1913 р. подалися знову в Галичину, а в першій половині 1914 р. побували в Італії⁶⁰.

Роз’їзди коштували дорого. Виручали гонорари з Росії. У 1912 р. московське видавництво “Земля” надрукувало роман з життя емігрантів “Рівновага”, в 1913 р. – “Заповіт батьків”.

На Великій Україні Володимир Кирилович в останній раз був перед одруженням. Перетинати кордон нелегально він більше не наважувався, хоч на Батьківщину дуже тягнуло. Йому навіть спало на думку віддатися до царського суду, тільки б засудили не більше, ніж на рік – півтора. У лютому 1914 р. попросив Є.Чикаленка знайти адвоката, який допоміг би в легалізації такою ціною. Той відрадив.

Життя у Франції не мало будь-яких перспектив. Дружині було заборонено займатися лікарською практикою в Європі, емігрантам такого не дозволялося. Його заробітків не вистачало. “Ми тепер живемо, – писав він Є.Чикаленку, аргументуючи ідею легального повернення під суд, – в одній поганенькій хатинці поганенького пансіончика. Я студентом краще жив. Для того, щоб могли щось робити, я мушу кудись виїзжати, витрачаючи на ці поїздки ті гроші, які сам заробляю. Коли ж жінка зможе практикувати, умови нашого життя мусять поліпшитися”⁶¹.

Врешті решт, в дорогу покликав обов’язок: треба було проводити конференцію УСДРП. На початку червня 1914 р. В.Винниченко з дружиною під чужим прізвиськом перейшов кордон. 10 червня в околицях Катеринослава, в лісі відбулася конференція українських соціал-демократів. Партія поступово оживала після погромів в революцію 1905 — 1907 рр.

Відновилися зв'язки між партосередками в Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Кам'янець-Подільську⁶².

1 серпня 1914 р. почалася війна, кордон було закрито. Володимир Кирилович опинився ніби в пастці. Він спробував влаштуватися на роботу у Катеринославі, але довідався, що став відомим факт його нелегального перебування в імперії. Справді, в усіх жандармських управліннях з'явилося повідомлення про те, що "емігрант Володимир Кирилов Винниченко, який проживав раніше в Парижі, а з оголошенням війни перебрався до Росії з метою консультувати роботу Української соціал-демократичної робітничої партії". У циркулярі наказувалося розшукати його і встановити агентурний нагляд⁶³.

Розалія Яківна поїхала до батьків, які жили в Москві і легалізувалася під своїм дівочим прізвиськом. Володимир Кирилович поїхав до Варшави з наміром зробити спробу покинути Росію. Але від Балтійського моря до Карпат кордон перетворився на лінію фронту. Залишався один вихід: повернутися до дружини, розчинитися в Москві. Так почалося підпільне життя, що тривало аж до революції. Багаторічний досвід професійного революціонера дозволяв уникати арешту.

За спогадами Ю.Тищенко, В.Винниченко з дружиною поселилися в одному з численних готеликів на Тверській вулиці. Тищенко приїхав в Росію з паспортом свого приятеля – болгарського офіцера, щоб налагодити постачання в Америку літератури українською мовою. Побував у Санкт-Петербурзі, серед місцевих членів УСДРП, які гуртувалися навколо книгарні "Український базар". Потім поїхав у Харків, де з 1909 р. працювала заснована ним українська книгарня. Збирався вже повертатися в Америку, коли почалася війна. Болгарський паспорт став небезпечним, і він теж опинився у пастці, на нелегальному становищі.

Через катеринославських членів УСДРП Ю.Тищенко дістав адресу Володимира Кириловича, і той викликав його в Москву. Обидва домовилися на певний час не брати помітної участі в партійній роботі і обмежитися, головним чином, видавничою справою. Та за будь-яких умов їм були потрібні надійні російські паспорти, ще й "білі", які забезпечили б від мобілізації в діючу армію. Зв'язавшись з партійним центром, В.Винниченко за два тижні дістав два таких паспорти з печатками Велико-Бучківської волості на Полтавщині. Як виявилось, волосний писар був членом УСДРП і виписав паспорти на ім'я дійсно існуючих осіб.

За час перебування в Катеринославі В.Винниченко написав чудову повість “Босяк”. Разом з короткими оповіданнями, друкованими у журналах, набрався матеріал на цілий том. Ю.Тищенко на прохання друга зайнявся друкуванням книги в типографії братів Рябушинських. У січні 1915 р. книга вийшла в світ.

Тим часом йшла війна, яку правлячі кола в Росії зробили спробу назвати Великою або Вітчизняною. У серпні 1914 р. спалахнула не бачена в історії війн за кількістю задіяних військ Галицька битва. З обох сторін в ній брали участь півтора мільйони солдат і офіцерів. За кілька місяців половина австро-угорської армії була виведена з ладу. Російські війська захопили всю Східну Галичину разом зі Львовом і частину Буковини з Чернівцями. В середині березня 1915 р. росіяни здобули найбільшу австрійську фортецю — Перемишль.

Завойовані території були приєднані до імперії. Військова влада негайно розпочала депортацію найбільш відомих представників української інтелігенції, перетворила національні школи на російські, закрила просвітні організації. Було оголошено, що корінні жителі Галичини, Лемківщини і Буковини з часів Київської Русі є росіянами і православними.

Не маючи змоги протестувати публічно, Володимир Кирилович знайшов вихід своєму обуренню у листі до М.Горького. В його архіві збереглася лише чернетка без датування. За змістом лист датується початком 1915 р. (крім того, в “Щоденнику” під дату 15 (2) лютого 1915 р. виписаний цілий абзац про міністра закордонних справ С.О.Сазонова, який в зміненому вигляді увійшов в текст листа). Це – надзвичайно сильний і яскравий зразок Винниченкової прози. У стані емоційного піднесення, в даному разі – гніву Володимир Кирилович міг писати особливо яскраво, ніби карбуючи точно знайдені вислови у свідомість адресата. Лист довгий, але він має бути представлений, хоча б в уривках, у цій книзі:

“...Как Вам известно, русское правительство, воюющее за “свободу и справедливость”, за права угнетенных наций и тому подобные прекрасные вещи, разорило, уничтожило, смело с лица земли убогую свободу, молодые права украинской нации в Галиции. Разоренные Бельгия, Сербия, Польша, о которых так много и справедливо сокрушаются в России, все-таки менее несчастны, чем Украина – у них оставлена их душа, оставлено то нематериальное, что иногда дороже материальных богатств.

Україна же буквально, в прямому і переносному значенні, изнасилувана, обещена, ограблена до останнього крейсера і до останньої крошечної газетки. Мало того, завойовуючи Галицьку Україну, російське уряду одночасно завойовувало і Російську. Вам, звичайно, невідомо, що закриті всі сучасні видання на українській мові в Росії, що кампанія хуліганів в Києві диктує нам закони нашої мови, змінює по своєму бажанню правила написання, що арештовують людей за те, що вони говорять по-українськи, що ми з хвилини на хвилину чекаємо закриття наших книжкових магазинів – єдиного жалкого оплоту нашої нещасливої культури...

Російське суспільство мовчить, мовчать всі так гучно і благородно кричачі про визвольні цілі цього найбільшого з злочинів уряду, званого Великою війною. Мовчать журналісти і письменники, так гучно негодуючі там, де їм дозволено. І якщо по одних поводах кричать і негодують, а по інших мовчать, то кожен має підстави сказати, що одні поводи цього заслуговують, а інші – ні”.

Наприкінці свого листа В.Винниченко просив пролетарського письменника “підняти свій голос проти цієї травлі і розбоя, які роблять над нами в Галиції і Росії”⁶⁴.

М.Горький нічим не допоміг, але поразки на фронті у 1915 р. зробили царський уряд менш впевненим. Побойовання Володимира Кириловича щодо заборони українських книгарень не справилися. Заснування національних періодичних видань за межами українських губерній не було заборонено в принципі, хоч і ініціативи цензорів конкретні видання закривалися.

У січні 1915 р. В.Винниченко зробив поїздку в Петербург у партійних справах (там активно діяв осередок УСДРП) і в справі друкування своїх творів. Побував в Александринському театрі, де йшла його п'єса “Брехня”, зустрівся з друзями і давніми знайомими – Є.Чикаленком, В.Миролюбовим, М.Славінським, П.Стебницьким та ін. Цікаві спогади залишив О.Шульгін, з сім'єю якого Винниченко дружив впродовж багатьох років:

“...На Винниченка ми дивилися не стільки як на соціаліста, як на автора цікавих оповідань, що нас дуже захоплювали. До того він був старшим від мене на вісім років, отже, всім міг imponувати. Він був справжнім революціонером, що сидів по тюрмах, що вмів втікати за кордон нелегально і з великою небезпечкою

повертатися на Україну. Ближче я з ним познайомився вже напередодні революції 1917 року, коли з Москви він нелегально приїздив до Петербургу і зупинявся в мене. Щось було у цієї людини з такими гострими магнетичними очима, що страшенно приваблювало і гіпнотизувало одних, одштовхувало других. А прості солдати, які в Петербурзі приходили до мене, щоб одвідати і послухати Винниченка, просто молились до нього, хоч часом і чув, як він говорив несусвітні речі, наприклад, що при соціалізмі людина зможе працювати тільки дві години денно!”⁶⁵

З цієї розповіді можна зробити висновок, що В.Винниченко вніс свою частку у справу революціонування петербурзького гарнізону, роль якого у поваленні самодержавства була вирішальною. Не перший раз ми переконаємося у тому, що Винниченкові очі справляли особливе враження на тих, хто з ним зустрічався. Справді, холерична натура цієї людини проявлялася передусім в очах.

Після видрукування книги в типографії Рябушинських Ю.Тищенко поїхав у Харків, де оселився у завідуючого своєї книгарні. На літо він зняв для себе і подружжя Винниченків п'ятикімнатний будинок в селі Карачівці біля Мерефи. Будинок розташовувався на околиці і густо заріс садом, так що був цілком ізольованим від інших дач, якими користувалося багато харків'ян. На початку літа 1915 р. в Карачівці приїхав Володимир Кирилович, а трохи згодом його дружина. Тут відбулося немало зустрічей з представниками харківського і катеринославського осередків УСДРП.

Було вирішено домагатися дозволу на видання тижневика “Слово”, призначеного для поширення серед робітників. Формальним редактором і видавцем обрали цілком благонадійну людину, навіть не українця за походженням. Якраз він і звернувся до губернатора по дозвіл на видання. Дозвіл було одержано тільки на початку жовтня 1915 р. Редагування взяв на себе В.Винниченко. Він же написав під псевдонімом передову статтю з оглядом умов життя українських робітників. Свої статті помістили у тижневику С.Петлюра, В.Садовський, Ю.Тищенко та ін.⁶⁶

У 1916 р. “охранка” поширила по всіх жандармських управліннях інформаційно-аналітичний документ під назвою “Записка об украинском движении за 1914 –1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии”. Цю “Записку” знайшов і опублікував у 1926 р. О.Гермайзе. В ній

говорилося, що натхненником газети “Слово” є політичний емігрант, відомий український письменник В.Винниченко, який нелегально проник через кордон⁶⁷. Мабуть, тільки за стилем передовиці жандарми визначили її авторство, тому що газету заборонили вже після виходу першого номера.

Під осінь 1915 р. В.Винниченко з дружиною поїхав в маєток Є.Чикаленка в Перешорах Ананіївського повіту на Херсонщині, де вони прожили кілька тижнів⁶⁸. Довідавшись про те, що жандарми полюють на нього, він не поїхав на конференцію УСДРП, що відбулася у листопаді в Катеринославі. Підготовлені ним тези і проекти постанов виголосив Ю.Тищенко.

Незабаром з'ясувалося, що в роботі конференції взяв участь провокатор. Жандарми встановили негласний нагляд майже за всіма учасниками конференції (Тищенкові вдалося не потрапити в їх полі зору). В грудні 11 лідерів українських соціал-демократів були заарештовані⁶⁹. Партія фактично розвалилася. Винниченкові довелося на всяк випадок поміняти помешкання і паспорт. Дружина, яка працювала у військовій шпиталю, влаштувала його в санаторії, в годині їзди залізницею від Москви. Тут він прожив непотривожений жандармами аж до березня 1917 р., займаючись літературною працею⁷⁰. Контакти з оточуючим світом підтримувалися переважно через редакцію “Украинской жизни”.

“Украинская жизнь” – це щомісячник, який видавався переважно для тієї російської публіки, що співчутливо ставилася до українського питання. Редагував його С.Петлюра, до редколегії йому вдалося залучити видатних діячів – М.Грушевського, Дм.Донцова, Д.Дорошенка, В.Липинського, М.Порша та ін. В.Винниченко увійти в редколегію відмовився, але за чотири роки, починаючи з 1913, опублікував в журналі шість статей публіцистичного характеру.

Розповідь про дореволюційні етапи життя В.Винниченка слід завершити його заявою від 2 квітня (20 березня) 1917 р. адресованою комісару 3-ої Міщанської частини Москви: “Довожу до Вашего сведения, что будучи политическим эмигрантом и состоя под судом, я проживал до дней революции под вымышленным именем и фальшивым паспортом, нося имя Ивана Петровича Дергалева. Жительство имел в Москве по Новопроектиров. пер. в доме Соловьева № 5, кв.15. Жена моя (по гражданскому браку) Розалия Яковлевна Лифшиц принуждена была жить со мной как Наталия Яковлевна Дергалева.

В настоящее время я состою делопроизводителем при представительстве от Комитета Юго-Западного фронта. Сегодня по делам Комитета отправляюсь в Киев на продолжительное время⁷¹.

-
- ¹ Винниченко Розалія. Володимир Кирилович Винниченко (Біографічна канва) // Володимир Винниченко. Статті і матеріали. УВАН у США. Комісія для охорони і збереження літературної та мистецької спадщини В.К.Винниченка. – Нью-Йорк, 1953. – С. 9.
 - ² Соловей Д. Гончий лист за В.Винниченком 1903 року // “Україна”. – 1929. – Грудень. – С.105.
 - ³ Федченко Павло. Коли і де народився Володимир Винниченко // Слово і час. – 2000. – № 7. – С.7.
 - ⁴ Винниченко Володимир. Щоденник // Київська старовина. – 2001. – № 1. – С.107.
 - ⁵ Панченко Володимир. Молоді літа Володимира Винниченка // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях і колегіях. – 2000. – № 1. – С. 78–81.
 - ⁶ Тищенко Юр. Хто такий В.Винниченко. – К., 1919. – С.6.
 - ⁷ Там само. – С.7.
 - ⁸ Там само. – С.8.
 - ⁹ Винниченко Розалія. Володимир Кирилович Винниченко (Біографічна канва). – С.9; Г.Костюк. Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – С.31.
 - ¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО) України. – Ф.1823. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк.3–4.
 - ¹¹ Там само. – Арк.3.
 - ¹² Винниченко Розалія. Володимир Кирилович Винниченко (Біографічна канва). – С.10.
 - ¹³ Тищенко Юр. Хто такий Винниченко. – С.11.
 - ¹⁴ Там само. – С.11-12.
 - ¹⁵ Лозинська Л.О. Громадсько-політична діяльність В.К.Винниченка в дореволюційний період. – К., 1999. – С. 4.
 - ¹⁶ Там само. – С.5.
 - ¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.1823. – Оп.1. – Спр.26. – Арк.123.
 - ¹⁸ Чикаленко Є. Спогади. – Нью-Йорк, 1955. – С. 324–325.
 - ¹⁹ Див.: Панченко В. Молоді літа Володимира Винниченка // Київ. – 1997. – № 3–4. – С. 152.
 - ²⁰ Лозинська Л.О. Вказана праця. – С. 6.
 - ²¹ ЦДАВО України. - Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 6.
 - ²² Соловей Д. Гончий лист за В.Винниченком 1903 р. – С.105.
 - ²³ Лозинська Л.О. Вказана праця. – С.7.
 - ²⁴ Тищенко Юр. Хто такий Винниченко. – С.15.
 - ²⁵ Лозинська Л.О. Вказана праця. – С.8.

-
- ²⁶ Там само. – С.12–13.
- ²⁷ Панченко В. Молоді літа Володимира Винниченка // Київ. – 1997. – № 3–4. – С.155.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Українські політичні партії кінця XIX — початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993. – С.95–97.
- ³⁰ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (ІР НБУВ). – Ф.114. – Спр.2. – Арк. 2–6.
- ³¹ Лозинська Л.О. Вказана праця. – С.15.
- ³² ЦДАВО України. – Ф.1823. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.10.
- ³³ Див.: Панченко В. Молоді літа Володимира Винниченка // Київ. – 1997. – № 3–4. – С.155.
- ³⁴ Тищенко-Сірий Юрій. Участь В.К.Винниченка в революційному русі 1914 — 1916 рр. // Володимир Винниченко. Статті і матеріали. УВАН у США. Комісія для охорони і збереження літературної та мистецької спадщини В.К.Винниченка. – Нью-Йорк, 1953. – С. 43–44.
- ³⁵ Літературно-науковий вістник. – Т. 38. – 1907. – С.139.
- ³⁶ Винниченко Розалія. Володимир Кирилович Винниченко (Біографічна канва). – С.12.
- ³⁷ Лозинська Л.О. Вказано праця. – С.15–16.
- ³⁸ Миронець Надія. Епістолярна спадщина Володимира Винниченка як джерело просопографічної інформації // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка. – Вип. 27. – Серія філологічних наук, Кіровоград, 2000. – С.11.
- ³⁹ Лозинська Л.О. Вказана праця. – С.16.
- ⁴⁰ Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – С.198.
- ⁴¹ Винниченко Володимир. Щоденник. – Т. 2. 1921–1925. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1983. – С. 226–228.
- ⁴² Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. – С.36.
- ⁴³ Чикаленко Є. Щоденник (1907 — 1917). – Львів, 1931. – С.240.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Там само. – С. 241.
- ⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.58.
- ⁴⁷ Чикаленко Є. Вказана праця. – С.23.
- ⁴⁸ Там само. – С.44–45.
- ⁴⁹ Миронець Надія. Вказана праця. – С.13–14.
- ⁵⁰ Чикаленко Є. Вказана праця. – С. 92.
- ⁵¹ Там само. – С.110.
- ⁵² Там само. – С. 92, 160–161.
- ⁵³ Панченко Володимир. “Я хочу собою возвеличити українське...” Риси психологічного портрета Володимира Винниченка // Березіль. – 1997. – № 11–12. – С.160.
- ⁵⁴ Чикаленко Є. Вказана праця. – С.190.

-
- ⁵⁵ Горький М. Собрание сочинений в 30-ти томах. – Т.29. – М., 1955. – С.177–178.
- ⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф.1823. – Оп.1. – Спр.22. – Арк.34.
- ⁵⁷ Чикаленко Є. Вказана праця. – С.240.
- ⁵⁸ Там само. – С.314.
- ⁵⁹ Там само. – С. 317–318.
- ⁶⁰ Винниченко Розалія. Володимир Кирилович Винниченко (Біографічна канва). – С.12.
- ⁶¹ Лозинська Л.О. Вказана праця. – С.18.
- ⁶² Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. – С.39.
- ⁶³ Лозинська Л.О. Вказана праця. – С.18.
- ⁶⁴ ЦДАВО України. – Ф.1823. – Оп.2. – Спр.11. – Арк.3–4.
- ⁶⁵ Шульгін О. Шкільні роки і революція 1905 р. // Збірник на пошану Олександра Шульгіна (1889 – 1960). – Париж – Мюнхен, 1969. – С. 292.
- ⁶⁶ Тищенко-Сірий Юрій. Участь В.К.Винниченка в революційному русі 1914 – 1916 рр. – С. 48.
- ⁶⁷ Гермайзе О.Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни // Український археографічний збірник. – Том.1. – К., 1926. – С. 331.
- ⁶⁸ Чикаленко Є. Вказана праця. – С. 467.
- ⁶⁹ Тищенко-Сірий Юрій. Участь В.К.Винниченка в революційному русі 1914 — 1916 рр. – С. 56.
- ⁷⁰ Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. – С. 41.
- ⁷¹ ЦДАВО України. – Ф.1823. – Оп.2. – Спр. 8. – Арк. 2.